

Використання можливостей бібліотек у соціально-педагогічній роботі з "дітьми вулиці"

Валентина Теслюк,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки
НУБіП України

У статті висвітлено основні напрями та методи соціально-педагогічної роботи з "дітьми вулиці", використання при цьому можливостей бібліотек.

Проблемі визначення основних характеристик "дітей вулиці", з'ясуванню стилю їхнього життя, потреб, організації та технології соціальної роботи з цією категорією дітей присвячені дослідження Т. Зайцевської, А. Капської, Д. Лагідного, С. Лукашова, Т. Мостової, Д. Табачник, С. Толстоухової та інших науковців.

Мета пропонованої статті — розкрити основні напрями, етапи соціально-педагогічної роботи з "дітьми вулиці". Особливого значення ми надаємо роботі з кризовими сім'ями та соціальної вуличної роботі, які є основними формами профілактики втечі дітей на вулицю.

Соціальний педагог для дітей вулиці є своєрідною "швидкою допомогою". Йому потрібно встигнути першому підійти до дитини, зрозуміти її проблеми, відгукнутися на дитяче горе. Адаже "доброзичливців", які прагнуть обдурити дитину, використати у своїх цілях — чимало. Соціальний педагог бере на себе відповідальність за її долю, підтримуючи у складних ситуаціях, намагаючись повернути до рідної сім'ї або ввести її в новий світ. Ним спочатку може стати притулок, орієнтований на те, щоб повернути дитину до сім'ї (рідної, опікунської, прийомної), згодом — спеціальні центри, де працюють кваліфіковані фахівці, які здатні надати допомогу. Робота у таких центрах будується на індивідуальних потребах і зорієнтована на надання психологічної, соціальної і матеріальної допомоги, навчання дітей навичкам, що допоможуть уникнути хвороб, насильства, вчасно піти з вулиці.

Соціально-педагогічна робота з "дітьми вулиці" може реалізуватися через п'ять основних напрямів [3]:

1. Профілактичний. Дитина перебуває на стадіях "роздумів і підготовки", тобто розглядає втечу на вулицю як можливу перспективу. На цій стадії необхідна соціально-профілактична робота з дітьми та підлітками для вирішення конфліктів із батьками і вчителями; залучення дітей до клубів за інтересами, дитячих та молодіжних громадських організацій, різних спортивних секцій, зацікавивши їх книгою, розкрити перед ними багатий світ бібліотеки. Завдання етапу — відволікти увагу дитини від вулиці. Тобто потрібно створити умови, щоб дитина перестала розглядати втечу на вулицю як варіант, досить часто єдиний, вирішення своїх життєвих проблем.

2. Допомога у поверненні дитини з вулиці відповідає стадіям "дії і післядії". Тобто дитина вже перебуває на вулиці, а соціальний педагог має вживати дії, спрямовані на пробудження у дитини бажання залишити її. Метою у цій ситуації є повернення дітей із вулиці додому. Результат

досягається шляхом виявлення та вирішення їхніх проблем, пов'язаних найчастіше з сім'ями, особливо кризовими, школою, ровесниками.

3. Подолання невизначеності. Цей напрям реалізується у ситуації, коли дитина перебуває на стадії індивідуального стану, тобто живе на вулиці і не розглядає варіантів зміни свого способу життя. У такій ситуації метою роботи є подолання байдужості дитини до власної долі, пробудження бажання мати затишок, можливість спілкуватися з близькими чи рідними людьми, просто змінити обстановку тощо. Ця робота має спонукати дитину задуматися про своє майбутнє. Досвід спілкування з "дітьми вулиці" показує, що вони не думають, а найчастіше бояться думати про своє майбутнє, оскільки не бачать виходу із сформованої ситуації. Пробудження у дитини бажання змінити своє життя ґрунтується, насамперед, на реальній можливості зробити це. Нею може бути наявність місця (центру), де дитині нададуть притулок, зрозуміють і допоможуть; це може бути варіант самостійного життя — працевлаштування, одержання житла тощо. Рідше — повернення до сім'ї. Як правило, до цього часу сімейні взаємини остаточно зруйновані.

4. Закріплення за соціальним інститутом. Цей напрям реалізується на стадіях роздумів і підготовки, коли вдалося розбудити інтерес дитини до зміни способу життя. При цьому активізується її спілкування із соціальними педагогами. Діти звертаються за допомогою до соціально-психологічних реабілітаційних центрів, соціальних служб для молоді тощо. Метою діяльності соціального педагога на цьому етапі є допомога їм у поверненні до нормального життя.

5. Соціальний супровід. Це своєрідний фініш: дитина повертається до рідної сім'ї або до сім'ї родичів, до інтернатної установи і починає самостійне життя. Цей період вимагає особливої уваги соціального педагога, який здійснює соціальний супровід дитини або сім'ї, до якої вона повернулася.

Всю роботу, що реалізує соціальний педагог із "дітьми вулиці", розділяють на три великих етапи [1]:

1. Профілактика можливої втечі дітей на вулицю.
2. Створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення дитини з вулиці.
3. Сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом (сім'єю, прийомною сім'єю, загальноосвітніми установами інтернатного типу тощо).

Важливим напрямом роботи щодо запобігання появи "дітей вулиці" і соціально незахищених й є робота з кризовими сім'ями. Ним передбачається:

- робота з **важко виховуваними дітьми і підлітками**, тобто діагностика сімейної і шкільної ситуації, виявлення первинного соціального оточення дитини, обов'язковий аналіз її медико-соціального й інтелектуально-психологічного статусу. На основі отриманих даних розробляється план роботи із сім'єю дитини, вирішення її шкільних проблем, залучення до сприятливішого соціального середовища. Водночас проводиться соціально-психологічне і соціально-правове консультування сім'ї, що дає їй змогу усвідомити і захистити свої права у взаєминах із соціальним середовищем, із освітньою системою. А це можна зробити за умови юридичної грамотності. В її оволодінні незамінною є необхідна література. Соціальний педагог має навчити дитину користуватись нею, допомогти знайти потрібне джерело. І тут не обійтися без бібліотеки. Дуже часто необхідною є допомога соціального працівника в працевлаштуванні батьків тощо;

— робота з **родами алкоголіків**. З'ясовуються причини зловживання спиртними напоями і обставини, що їх супроводжують. Після цього розробляється план роботи з такими сім'ями, їхнім соціальним оточенням: лікувальні заходи, консультації, психотерапія, психокорекція, іноді соціально-трудова реабілітація. Звичайно, при цьому необхідно активізувати в людині її волю, особистісні ресурси, щоб перебороти визначені тенденції. У цій ситуації важливу роль відіграє мотивація клієнта і його сім'ї. Від цього залежать вибір психокорекційних заходів, спрямованих на особистість людини як господаря своєї долі, введення клієнта в різні об'єднання, клуби, спрямовані на надання взаємної допомоги людям із алкогольною залежністю; інколи у вирішенні дилеми "пити чи жити" допомагає спеціальна література, підібрати її допомагають соціальні працівники, бібліотекарі. Вважаємо, що доцільно у клубах, об'єднаннях організувати книжкові виставки, бесіди, огляди літератури, перекладові крилатих вислів, зазначимо: суспільство відповідальне за цю категорію сімей. Допомогти йому — обов'язок кожного, у тому числі й бібліотекарів;

— робота з **конфліктуючою сім'єю**. Вона може проводитися тільки після заяви одного з членів сім'ї або виявлення стресового стану у дитини. Робота з такою родиною починається з детального вивчення існуючих у ній проблем. Слід відзначити, що зовнішні труднощі (матеріальні обмеження, невпевненість у завтрашньому дні, безробіття тощо), як правило, лише загострюють сімейні конфлікти та прояви істеричності. У процесі трудової зайнятості, самовиховання вони можуть компенсуватися, а під впливом зовнішніх та інших причин — актуалізуватися і зумовити постійні конфлікти, що завжди відбиваються на психічному стані дитини.

Робота з такими сім'ями проводиться шляхом індивідуальних бесід, групової психотерапії, ігрової терапії, зокрема терапії "скульптурна група", "сімейна угода" тощо.

Особливим об'єктом впливу соціального педагога є дитина у кризовій сім'ї. На роботу з нею спрямовані такі функції: освітня, психологічна, посередницька. Освітня функція передбачає проведення широкої просвітницької роботи з батьками, допомогу у вихованні, створення умов для активного змістовного життя. Психологічна — соціально-психологічну підтримку (разом з батьками) та корекцію. Посередницька спрямована на допомогу в організації дозвілля сім'ї; координацію діяльності різних відомств у вирішенні проблем конкретної сім'ї; інформування родини з питань соціального захисту. Окрім набутого досвіду, соціальному педагогу у розв'язанні цих проблем допомагає й спеціальна література, зосереджена, насамперед, у бібліотеках педагогічного спрямування. Та й самі бібліотеки доцільно залучати до цієї роботи: їхні співробітники можуть надати допомогу в організації ряду цікавих і змістовних заходів, покликаних відволікти увагу важких дітей та підлітків від вулиці.

Спеціаліст, працюючи з кризовими сім'ями, надає так звану "допомогу для самопомогі", основною метою якої є виявлення ресурсів для подолання кризисності в середині сім'ї, розвиток в її членів навичок позитивного, творчої поведінки. Відповідальність за успішність реалізації послуг і застосування навичок позитивної поведінки несе сама сім'я, оскільки тільки від неї залежить успішність надання допомоги.

Головними принципами такої соціально-педагогічної роботи із сім'єю є:

- індивідуальний підхід;
- зосередження уваги на клієнті й орієнтація на розвиток наявних резервів;
- готовність сім'ї приймати допомогу соціальних працівників, педагогів, лікарів;
- системний підхід до вирішення проблем сім'ї.

У системному підході людина розглядається як активна особистісна система, залучена до соціальної системи міжособистісних взаємин більш високого порядку. Фахівець у цьому випадку стає частиною системи. Його робота із сім'єю починається із вивчення всієї системи, її соціальних

зв'язків, де діють не тільки сім'я, а й школа, сусіди, родичі та інші.

У ході професійної роботи з родиною застосовуються різні *методи*; у залежності від вимог конкретної ситуації — той або інший метод або їхня комбінація.

Індивідуальна та групова робота. Крім соціальних та економічних труднощів, які характерні для сім'ї, якою опікуються, у ній часто виникають негативні взаємини, і вона має дуже малий досвід у побудові гармонійних стосунків. Тому діяльність соціального педагога має бути спрямована на ініціювання практичних дій, бесід, у результаті яких члени сім'ї здобувають досвід позитивних взаємин, конструктивного вирішення кризових ситуацій.

Основні напрями дій, що формують їх, а також і нові навички — це планування витрат, ведення домашнього господарства, організація дозвілля, підтримка вирішення шкільних проблем тощо. Головний результат такої роботи — це досвід позитивних взаємин і почуття самоповаги. Саме вона є головним інструментом у роботі із такими сім'ями.

Ситуація у кризовій сім'ї часто характеризується соціальною ізоляцією і низькою самооцінкою. У ході групової роботи члени сім'ї здобувають досвід налагодження контактів і спілкування з іншими людьми. Таким чином можна боротися із соціальною ізоляцією.

Ще один важливий елемент групової роботи полягає в тому, щоб виявити індивідуальні сильні риси членів групи, підтримати їх і зробити очевидними для окремого члена і групи в цілому. У рамках співробітництва з місцевими державними органами можна проводити різні види групової роботи, наприклад, відзначення жіночого свята або урочистості з нагоди Міжнародного дня захисту дітей. На нашу думку, в його проведенні не відмовляться взяти участь співробітники бібліотеки, що розташована в мікрорайоні або ж шкільної. Вони можуть облаштувати книжкові виставки, зробити огляд літератури тощо, організувати ряд цікавих заходів у рамках Тижня дитячої книги, що проводиться під час весняних канікул.

Крім того, до видів робіт, що виходять за межі сім'ї, відноситься також організація змістовного дозвілля дітей і підлітків під час канікул зокрема й відпочинку всієї сім'ї загалом. Спільно пережиті позитивні емоції зменшують почуття соціальної ізоляваності, властиве кризовій сім'ї, і позитивно впливають на формування почуття власної гідності.

Співробітництво із сім'єю у рамках соціально-педагогічної допомоги можна розділити на п'ять фаз, що переходять одна в одну і залежно від особливостей родини вимагають різної тривалості часу.

1.Фаза встановлення контакту і знайомства. Тут важливим моментом є перша зустріч сім'ї з соціальним педагогом. У цей час з'ясовується, чи виправдалися взаємні очікування, й визначається мета роботи, якою передбачено створення довірливих взаємин із сім'єю, що становить основу успішного співробітництва.

2.Фаза психосоціальної діагностики. На цьому етапі вивчаються проблеми сім'ї, ресурси їхнього вирішення у середині самої родини й у найближчому оточенні.

3.Фаза інтервенції. Вона є головною в наданні допомоги як усій сім'ї, так й окремим її членам. У ході роботи можуть коректуватися мета та методи, враховуючи обставини, що виникають.

4.Фаза згорання роботи. Необхідно підготувати сім'ю до завершення надання допомоги. Якщо сімейна система є досить стабільною, то можна поступово скорочувати обсяг допомоги.

5.Фаза додаткової опіки. У проблемних ситуаціях сім'я повинна мати можливість звернутися до соціальної служби і після завершення надання соціально-педагогічної допомоги. Крім того, її члени можуть у рамках додаткової допомоги брати участь у проведенні групових заходів, в організації дозвілля і сімейних свят.

Тимчасові і просторові рамки надання допомоги сім'ї. Соціально-педагогічна допомога сім'ї планується як

процес і орієнтується на проблеми конкретної родини та індивідуальні можливості її членів. Якщо та досягла запланованих цілей чи якщо подальша робота з нею безперспективна, ставиться питання про припинення співробітництва. Це принципова позиція: допомога надається клієнту тільки в тому випадку, якщо він усвідомлює її необхідність і здійснює усе, що залежить від нього, для досягнення результатів. У іншому випадку робота з клієнтом (чи індивідуумом, сім'єю) втрачає сенс.

Зазвичай, соціально-педагогічна робота з сім'єю триває два-три роки. Допомога сім'ям надається, головним чином, удома. З педагогічної точки зору, доцільно переносити роботу з окремими членами сім'ї чи з усією родиною в офісні приміщення служби, що дає можливість зробити її зовнішні рамки роботи гнучкими.

Забезпечення якості послуг соціально-педагогічної допомоги досягається в ході обговорення членами сім'ї її ходу, результатів та оцінки. Під час спільного аналізу перевіряються і встановлюються загальні та часткові цілі, а також визначаються необхідні кроки для їхнього досягнення.

Фахівці діляться з колегами досвідом роботи з критичними сім'ями, професійними знаннями, методами і формами для здійснення безперервної супервізії. Це дає можливість критично сприймати власну роботу, а також оцінювати процеси, що відбуваються у сім'ї.

Через складність соціально-педагогічної роботи із родинами і постійними змінами їхніх умов необхідно постійно підвищувати кваліфікацію співробітників.

Забезпеченню якості роботи служать:

- складання піврічних планів роботи із сім'єю (допомоги їй);
- регулярні поточні та підсумкові звіти;
- щоквартальні координаційні й оцінні бесіди з працівниками відділів у справах сім'ї і молоді.

Однією з форм профілактики втікання дітей на вулицю є **вулична соціальна робота**, головна умова якої — створення для дітей, підлітків, юнаків, які мають різні проблеми, можливості користатися послугами фахівців, котрі професійно покликані їм допомагати. А це — не тільки підтримуючі бесіди і консультації, а й надання приміщення, у якому можна відпочити, пережити важкий час чи провести вільний.

Розрізняють **три види вуличної соціальної роботи**:

- 1) за місцем проживання, що припускає роботу з усіма категоріями підлітків і молоді в одному місті, мікрорайоні;
- 2) робота спрямована на конкретну цільову групу — наркоманів, спортивних фанатів, безпритульних тощо;
- 3) соціально-педагогічний супровід під час професійного навчання (ПТУ, професійні курси, учнівство тощо).

Форми вуличної соціальної роботи:

- психосоціальна профілактика;
- соціально-правові та соціально-педагогічні консультації;
- надання допомоги у вирішенні проблеми місця проживання;
- кризова інтервенція — надання допомоги у розв'язанні конкретної кризової ситуації;
- інтенсивна підтримка, орієнтована на досягнення визначеної мети;
- індивідуальні та групові заходи (педагогіка вільного часу, до яких, як показує практика, активно залучаються й бібліотеки);
- соціальне посередництво (між клієнтом й членами його родини, клієнтом і представниками різних державних установ тощо);
- співробітництво зі школами, державними установами, службами з метою вирішення проблем клієнта.

Методи вуличної соціальної роботи

Встановлення контактів. Через контакт з окремими особами фахівець може встановити мережу контактів важких підлітків, що дасть йому змогу створити умови для індивідуальної і групової роботи з ними, проведення заходів.

Тактика під час встановлення контакту може бути наступною або очікувальною. Використання тієї чи іншої визначається особистими якостями спеціаліста, специфікою оточення, поведінки клієнта тощо.

Індивідуальна допомога. Консультування і соціальний супровід дітей, підлітків, юнаків відповідно до їхнього соціального стану, потреб, поглядів, інтересів і можливостей становлять зміст індивідуальної роботи. Соціально-педагогічна підтримка має починатися із визначення та аналізу бажань, об'єктивних можливостей підопічного і середовища його спілкування, можливостей надання допомоги. Тільки після цього можна приступати до розроблення плану надання допомоги і спонукання його до самопомоги.

Індивідуальна вулична робота є тривалою та передбачає тривалий цілеспрямований соціальний супровід підопічного чи групи підопічних.

Групова робота. За допомогою групи можна побачити не тільки проблеми кожного її члена, а й можливості їхнього вирішення. Тому важливо мати змогу скористатися приміщенням для групової роботи.

Переваги групової роботи різноманітні. Однією з причин об'єднання у неформальні групи є потреба підлітків оточити себе людьми з подібними інтересами та захопленнями, такими, котрі з повагою ставляться до позиції кожного члена групи, що додає молодій людині відчуття захищеності й комфорту. У групі вона одержує визнання своїх умінь, переконань тощо, чого їй так не вистачає у сім'ї. Приналежність до групи може позитивно позначитися на розв'язанні особистості, диктує новий стиль поведінки, нові звички спілкування, що сприятиме розвитку комунікативних здібностей дитини, підлітка, юнака, зокрема доповнить існуючий досвід спілкування в родині і школі у майбутньому. Група дає додатковий досвід розумного проведення вільного часу, участі у масових заходах (у тому числі організованих у бібліотеці чи за допомогою її співробітників), тобто формує додаткові соціальні навички. Групову роботу можна організовувати через: спортивні заходи, навчання корисним навичкам, неформальні зустрічі, позашкільну роботу, гуртки за інтересами, подорожі (до чого, як показує практика, активно долучаються бібліотеки — шкільні та розташовані у мікрорайонах).

Робота з громадськістю за місцем проживання. Для підвищення ефективності вуличної роботи варто використовувати існуючий соціальний потенціал масиву, міста, села. Партнерами можуть бути як функціонуючі установи (школа, бібліотека, секції, підприємства, організації й інші), так і найближче оточення молодих людей (батьки, ровесники, друзі). Завдання фахівців, які працюють з дітьми вулиці, — не тільки використовувати ресурси партнерів за місцем проживання, а й розвивати їх. Соціальні педагоги можуть співпрацювати з батьками, родичами, центрами зайнятості, відділами у справах сім'ї та молоді, міліцією, установами соціальної, культурної, освітньої сфери. До роботи з громадськістю належить інформування про проблеми молоді в мікрорайоні, доповіді, виставки, контакти із засобами масової інформації.

Головним напрямом діяльності спеціаліста, який працює з "дітьми на вулиці", є превентивна робота з ними. Консультації та підтримка дітей, підлітків, юнаків, які цього потребують, під час вуличної роботи стають більш інтенсивними і якісними, оскільки спеціаліст не тільки слухає про проблеми підопічних, а й сам бачить їхнє виявлення. Важливо, що вулична робота здійснюється на тій стадії, коли діти, підлітки ще не усвідомили своїх проблем або усвідомили, але соромляться до когось звернутися. Вулична соціальна робота уможливує розв'язання проблеми на ранніх стадіях її існування.

Досліджуючи питання технології соціально-педагогічної роботи з "дітьми вулиці", авторка прийшла до висновку, що в ній потрібно використовувати різноманітні форми і ме-

тоди, зокрема індивідуальну та групову форми, соціальний педагог має залучати до неї широку громадскість, шкільних педагогів, органи місцевого самоврядування, співробітників культурних установ, у тому числі й співробітників бібліотек, широко використовувати можливості фондів книгозбірень, привчати до цього своїх підопічних, адже книга зможе вирвати важкого підлітка зі згубного оточення вулиці, у разі необхідності почерпнуті з неї знання дадуть змогу дитині та її родичам захистити свої права. Допоможуть відвернути увагу дитини від вулиці й організовані бібліотекою заходи. Соціальна робота з "дітьми вулиці" — проблема комплексна. То ж і вирішувати її потрібно, застосовуючи у комплексі усі наявні можливості.

Список використаної літератури

1. *Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці* / за ред. Капської А. Й. — К. : Інтернаці. союз : Ліга соціал. працівників України, 2003. — 260 с.
2. *Соціальна педагогіка : підручник* / за ред. Капської А. Й. — К. : Центр навч. л-ри, 2006. — 468 с.
3. *Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб.* / за ред. Капської А. Й. — К. : Центр навч. л-ри, 2004. — 352 с.
4. *Петрушин С. В.* Психологический тренинг в многочисленной группе / С. В. Петрушин. — М. : Акад. проект ; Екатеринбург : Делов. кн., 2006. — 256 с.